

מאסלאם מתון לאסלאם רדיקלי? התייצבות אל-אזהר לצד חמאס

אופיר וינטר ומיכאל ברק | 31 באוקטובר, 2023 | גיליון 1777

מאז הטבח שביצע חמאס בישראל ב-7 באוקטובר בלטו בהיעדרם גינויים מצד אנשי דת בעולם הערבי-מוסלמי. הגדיל לעשות מוסד אל-אזהר במצרים, שנחשב לאוטוריטה דתית סונית ותיקה ומשפיעה ונהנה על פי חוקת מצרים מתקציב מדינתי ומתמיכה פיננסית של איחוד האמירויות. המוסד שמצרים נוהגת למתג כמגדלור של "מתינות דתית" וכנושא דגל המאבק הרעיוני בקיצוניות האסלאמית, התגלה – פשוטו כמשמעו – כתומך טרור. מפרוץ המלחמה מנהל אל-אזהר קמפיין שתכליתו ללבות איבה בדעת הקהל הערבית-מוסלמית נגד ישראל ותומכיה במערב. לנוכח המצב הנפיץ, על ישראל, מצרים וגורמי השפעה אזוריים ובינלאומיים לפעול במהירות ובנחישות לריסון שיח מסוכן זה.

אל-אזהר הוא מוסד אסלאמי ותיק שנוסד בקהיר ב-998 כאקדמיה ללימודי אסלאם, הולאם על ידי נשיא מצרים ג'מאל עבד אל-נאצר ב-1961 והוכפף לממשלת מצרים. מאז הפך כלי להקניית לגיטימיות דתית למדיניותם של המשטרים המתחלפים במצרים ולהפצת מסרים מטעמים בזירה הפנימית והחיצונית, בין השאר סביב היחסים עם ישראל. בד בבד, נהנה אל-אזהר ממרחב צר של עצמאות ולעיתים התעמת עם המשטרים, בעיקר בסוגיות דת וחברה. אוניברסיטת אל-אזהר היא אחת הגדולות בעולם. לומדים בה כחצי מיליון סטודנטים, מתוכם כמה עשרות אלפי סטודנטים זרים, ויש לה שלוחות בעולם. אל-אזהר גם מפעיל במצרים מערכת חינוך שבה לומדים כשני מיליון תלמידים, כעשרה אחוזים מכלל מערכת החינוך.

מראשית שלטונו של הנשיא עבד אל-פתאח א-סיסי, נוקט אל-אזהר קו כפול: מצד אחד, הוא נאבק בשיח הרדיקלי ובאידיאולוגיה של האחים המוסלמים וארגונים סלפיים-ג'האדיסטיים דוגמת דאע"ש, שמסכנים את היציבות של מצרים ומשטרה. הוא פרסם פסק הלכה [הקובע](#) כי הצטרפות לתנועת האחים המוסלמים אסורה מכיוון שהם מאיימים על חוסנה החברתי של מצרים, מעורבים בטרור ומסלפים את הקוראן והסונה. בנוסף, אל-אזהר [עוסק](#) בטיפוח דיאלוג,

¹ ד"ר אופיר וינטר הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. ד"ר מיכאל ברק הוא חוקר בכיר במכון הבינלאומי למדיניות נגד טרור (ICT) ומרצה בבית"ס לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה באוניברסיטת רייכמן.

דו-קיום וסובלנות בין מוסלמים לנוצרים במצרים ומחוצה לה. כך מיצב עצמו כשחקן דתי גלובלי המוביל חזית רעיונית נגד ארגוני טרור אסלאמיים, למעט אלה הנאבקים בישראל.

מצד שני, אל-אזהר [מטפח](#) בעקביות, במשך למעלה מעשור, שיח עוין כלפי ישראל, תוך הענקת הכשר הלכתי ומוסרי למאבק האלים נגדה. חלק מהשיח מוקדש לתמיכה במאבקו של העם הפלסטיני במה שאל-אזהר מכנה "הישות הציונית", להתרעה על מזימותיה לכאורה לייחד את פלסטין ולהשתלט על אל-אקצא, ולחשיפת פשעים המיוחסים לה נגד הפלסטינים בפני דעת הקהל הערבית והבינלאומית. בעתות הסלמה בין ישראל לפלסטינים, כולל השיח [קריאה](#) לערבים ולמוסלמים להתייצב בחזית המאבק נגדה ואמירות אנטישמיות כגון "הציונים הם סטייה של הטבע".

שיח' אל-אזהר, אחמד אל-טיב, העומד בראש המוסד מאז 2010, הוא הרוח החיה מאחורי הקו הניצי של הארגון כלפי ישראל. הוא מרבה להדהד את [המסר](#) כי "כל כיבוש סופו להעלם במוקדם או במאוחר", דהיינו קיומה של ישראל זמני ודינה להיכחד.

אל-טיב אף מקיים קשרים שוטפים וגלויים עם מנהיגי חמאס, וזאת בניגוד לצמרת הדיפלומטית המצרית שנמנעת ממגע ישיר עם הארגון מאז השתלטותו על רצועת עזה. בדצמבר 2017 [שיבח](#) ראש הלשכה המדינית של חמאס, אסמאעיל הניה, את אל-טיב על סירובו להיפגש עם סגן נשיא ארצות הברית דאז, מייק פנס, במחאה על העברת השגרירות האמריקאית לירושלים. בפברואר 2019 [קיבל](#) אל-טיב את פניה של משלחת בכירי חמאס בהשתתפות הניה וצאלח אל-עארורי, שהודו לו על התגייסות אל-אזהר למען הפלסטינים. אל-טיב, מצדו, הביע צער על כך שסכסוכים פנימיים מסיחים את דעתם של המוסלמים מהעניין הפלסטיני, מגמה "המשרתת את האינטרסים של הכיבוש ומגשימה את שאיפותיו לבלוע את פלסטין".

קמפיין התמיכה של אל-אזהר בחמאס

בתגובה ראשונה [שפרסם](#) אל-אזהר ביום מתקפת ה-7 באוקטובר, שהובילה לרצח בדם קר של למעלה מ-1,400 אזרחים וחיילים חפים מפשע, ישראלים וזרים, יהודים וערבים, לצד אונס נשים וחטיפה של זקנים, נשים וטף מבתייהם, נאמר שהוא "מצדיע בגאווה מוחלטת למאמצי ההתנגדות של העם הפלסטיני". כן ביקש אל-אזהר לחזק "את ידי העם הפלסטיני הגאה שהפיח בנו רוח ואמון והחזיר לנו את החיים". כעבור ארבעה ימים [שוחח](#) אל-טיב עם הניה, שביקש לגייס את השפעתו של אל-אזהר לסיום "התוקפנות הישראלית על עזה". אל-טיב השיב: "לבבותינו אתכם. אנו כואבים את מעשי הטבח [בעזה]".

עמדת אל-אזהר לא נבעה מאי-ידיעת הזוועות שביצע חמאס באזרחים ישראלים, שזכו לגינוי חריף בכל רחבי העולם ואף מצד שורה ארוכה של [אינטלקטואלים ערבים](#). ההיפך הוא הנכון: מרכז הפתוא של אל-אזהר [הוציא](#) ב-18 באוקטובר פסק הלכה הקובע כי "האזרחים הציונים באדמה הכבושה אינם ראויים [כלל] לתיאור 'אזרחים', אלא כובשי אדמה, גוזלי זכות וסוטים

מדרך הנביאים, אשר תוקפים את קודשיה ההיסטוריים של ירושלים". קביעת אל-אזהר לפיה אין בנמצא אזרחים ישראלים "חפים מפשע" התירה, הלכה למעשה, את דמם.

כעבור ארבעה ימים [פרסם](#) אל-אזהר הודעה חד-צדדית נוספת בערבית, באנגלית ובעברית, תחת הכותרות "הכיבוש הוא מקור כל רע". בטקסט הופנו שאלות נוקבות למצפונם של הישראלים על "פשעיהם" במשך 75 שנה, אך הוא היה חף מכל בחינה ביקורתית של פשעי חמאס. ההאשמות שייחס אל-אזהר לישראל היו הרג אזרחים ללא הבחנה, פשעי מלחמה, הפרת הדין הבינלאומי וקיצוניות דתית. כל זאת בשעה שזוועות חמאס [נופלות](#) תחת הגדרות אלו ואף נחשבות לג'נוסייד.

בהצהרותיו התכופות מראשית המלחמה העניק אל-אזהר תמיכה דתית ומוסרית למעשי חמאס והסית את חסידיו בקרב הציבורים הפלסטיני והמצרי והעולם הסוני בכללותו לטרור נגד ישראל. לאחר תפילות יום שישי ב-13 וב-27 באוקטובר יצאו מרחבת אל-אזהר [הפגנות](#), שבהן נשמעו הסיסמאות: "ברוח ובדם נפדה אותך אל-אקצא" ו"[זכרו את] ח'יבר ח'יבר, יהודים, צבא מוחמד עוד יחזור". בפסק ההלכה שהוציא [קרא](#) אל-אזהר לפלסטינים לעמוד כאיש אחד מול הכיבוש ולעמים הערביים והאסלאמיים לסייע להם כפי יכולתם.

שאלה היא כיצד רואים השלטונות בקהיר את התבטאויות אל-אזהר. לפי [כתבה](#) בעיתון הלונדוני "אל-ערב", חוגי השלטון במצרים נעזרים בתקופת המלחמה באל-אזהר בעיצוב דעת הקהל המצרית, הערבית והאסלאמית לצורכיהם. חבר הפרלמנט המצרי לשעבר, מוחמד אבו-חאמד, הסביר כי "אל-אזהר נוהג בסוגיות הקשורות לביטחון הלאומי [המצרי] כאילו היה חלק מהמדינה ולא כמוסד נפרד ממנה, וטבעי שהוא יפעל בהתאם לקווים הכלליים של המדיניות הרשמית ולא יסטה ממנה".

ואמנם, ההיתר שנתנו הרשויות להפגנות באוניברסיטת אל-אזהר והחפיפה בין חלק ממסרי המשטר לאל-אזהר יוצרים רושם שמתקיים תיאום כלשהו בין הצדדים. כך למשל, הנשיא א-סיסי [הזהיר](#) כי יציאת פליטים פלסטינים מרצועת עזה לסיני תוביל ל"חיסול העניין הפלסטיני" ולשלילת רעיון הקמתה של מדינה פלסטינית. בדומה, אל-אזהר [יצא](#) בפנייה "לפלסטינים הדבקים באדמתם", בה נאמר "טוב לכם למות אל אדמתכם כפרשים, גיבורים ושהידים, מאשר לנטוש אותה לטובת הקולוניאליסטים העושקים. דעו שנטישת אדמותיכם פירושה מוות לעניין [הפלסטיני] שלכם ושלנו והסתלקותו לעד". בנוסף, דוברי המשטר ואל-אזהר השמיעו מסרים דומים בגנות הנטייה של מדינות המערב לטובת ישראל.

עם זאת, בעוד ממשלת מצרים מצהירה על דבקותה בהסכם השלום עם ישראל, אנשי אל-אזהר מתייחסים למדינת ישראל כאל "אויב עריץ" ומכנים אותה בעקביות בפרסומיהם "הישות הציונית העושקת". עמדותיהם נגועות לא פעם במוסר כפול ובאנטישמיות. אף על פי שבעבר הוציא אל-אזהר פסק הלכה האוסר חטיפת ילדים ונשים ומתיר הטלת עונש מוות על חוטפיהם, הוא נמנע מלהוציא קריאה ברוח זו ביחס לילדים ולנשים הישראלים שחטף חמאס. בנוסף,

אחד מחכמי אל-אזהר קרא על רקע המלחמה להחרים חברות בינלאומיות הנמצאות בבעלות יהודית ולהימנע מלעבוד עם יהודים, אותם כינה "אנשי הבוגדנות".

משמעויות והמלצות

הצהרות אל-אזהר מעניקות לגיטימיות וייתכן שאף השראה למעשי טרור. ב-8 באוקטובר, למחרת הודעת התמיכה של אל-אזהר במתקפת חמאס, ירה שוטר מצרי למוות בשלושה תיירים ישראלים באלכסנדריה. אל-אזהר מיהר להבהיר שאין לפגוע בתיירים לא מוסלמים המבקרים במצרים, אך נמנע מלגנות במפורש את הרצח. עבור הנרצחים היה זה מעט מדי ומאוחר מדי. נוכח האווירה הציבורית העוינת, פינתה ישראל את צוות השגרירות בקהיר והעלתה את אזהרת המסע למצרים לרמתה הגבוהה ביותר.

תמיכת אל-אזהר בחמאס גם מקשה על גופים אסלאמיים אחרים בעולם הערבי, הנתונים להשפעתו, להציג עמדה השוללת את פשעי הארגון. דוגמה מובהקת היא איחוד האמירויות, שמקדמת מזה שנים אתוס של סובלנות דתית. בשעה שמשד החוץ האמירויות [הוקיע](#) את טבח האזרחים הישראלים, מועצת חכמי הדת המוסלמים שייסדה איחוד האמירויות עם אל-אזהר אימצה טון חד-צדדי וקראה לעצירת "התוקפנות הישראלית". ראש מועצת האמירויות לפסיקה הלכתית, עבדאללה בן ביה, נמנע אף הוא מגינוי מעשי חמאס.

לסיכום, אל-אזהר הפך ממוסד שמתיימר לשמש מעוז למאבק בקיצוניות לאחד ממקורותיה, והוא מפיץ את מסריו השליליים דרך כלי התקשורת, הרשתות החברתיות ותוכניות הלימודים. החסות הדתית והפוליטית שהוא מעניק לטרור הפלסטיני בגרסאותיו המזוועות ביותר מסבה נזק בל ישוער, שעלול להגיע לכדי התססת מלחמות דת שיסכנו את יציבות המזרח התיכון. התנהלות זו מחייבת פעולות-נגד מיידיות מצד ישראל והקהילה האזורית והבינלאומית:

ראשית, הפעלת לחץ על המשטר המצרי לריסון אל-אזהר: ישראל, ארצות הברית ומדינות ערב המתונות, בראשן ערב הסעודית ואיחוד האמירויות, צריכות לדרוש מממשלת מצרים – שהינה גורם ההשפעה והמימון העיקרי של אל-אזהר – להפעיל את כובד משקלה כדי שהמוסד יחדל מהפצת מסרים לוחמניים, מליבוי מתחים פוליטיים ודתיים ומעידוד תיאוריות קונספירציה. בדק הבית היסודי הנדרש במדיניות השלטונות בקהיר כלפי אל-אזהר הוא גם אינטרס מצרי, שכן גולם הקיצוניות הדתית עלול לקום על יוצרו ולסכן את המשטר. מהלך זה עשוי להצריך שינויים חוקתיים במצרים שיאפשרו את החלפת שיח' אל-אזהר.

שנית, פגיעה במוניטין העולמי של אל-אזהר: מדינת ישראל, ארגונים יהודיים ושותפיהם בעולם צריכים להעלות למודעות הבינלאומית את העובדה שמוסד אל-אזהר אינו ממלא את התפקיד שמצרים מיעדת לו במאבק בהקצנה מחשבתית ובאידיאולוגיות רדיקליות, אלא מטפח שיח אנטישמי ומעודד שנאה ופעולות טרור נגד ישראלים. כל עוד לא תשתנה מדיניות זו, יהיה על הגורמים האזוריים והבינלאומיים להסיק את המסקנות המתבקשות: לבחון מחדש את קשריהם

עם אל-אזהר ומנהיגיו; לשקול שנית את יכולתו לשמש שותף מהימן לשיח בין-דתי ולמלחמה בקיצוניות הדתית; ולהגביר את הפיקוח על סניפיו הבינלאומיים.

שלישית, פגיעה במקורות המימון של אל-אזהר: שחקנים אזוריים ובינלאומיים התומכים כספית באל-אזהר, בהם איחוד האמירויות, צריכים לבחון מחדש את הסיוע למוסד. הסיוע האמריקאי הניתן למצרים בשם תרומתה למאבק בטרור צריך להיות מותנה אף הוא בריסון אל-אזהר.

* מאמר זה מתפרסם במסגרת פרויקט מחקר משותף ל-**INSS** ולמשרד החוץ, העוסק בתפיסות ביחס ליהודים ולישראל במרחב הערבי-מוסלמי והשפעותיהן על המערב. לפרסומים נוספים מוזמנים לעיין [בעמוד הפרויקט](#) [באתר המכון](#).

* עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט